

ЛОГІКА І ФІЛОСОФІЯ: ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ

Грина Хоменко, доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри логіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-3522-2271>

e-mail: khomenkoi.ukr1@gmail.com

Ярослав Шрамко, доктор філософських наук, професор, ректор, Криворізький державний педагогічний університет (Кривий Ріг, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4843-0328>

e-mail: shramko@rocketmail.com

Отримано: 14.12.2020

Ухвалено до друку: 22.02.2021

Опубліковано: 26.02.2021

Хоменко Г., Шрамко Я. (2021). Логіка і філософія: грані взаємодії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія, 1(4), 14-23. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/4-2/12>

Анотація

У цій статті ми аргументуємо на користь застосовності логічного інструментарію для аналізу різноманітних філософських проблем. Розглядаються різні системи сучасної неklasичної (філософської) логіки, а також перспективний підхід, репрезентований дослідженнями у царині неформальної логіки. Ми доходимо висновку щодо доцільності плідної взаємодії сучасної формальної та неформальної логік з філософським знанням.

Ключові слова: формальна логіка, неформальна логіка, філософська логіка, неklasична логіка, теорія аргументації, емпірикалізація.

Вступні зауваги: розмаїття логічного знання і перспективи його розвитку

Сучасна логіка являє собою надзвичайно розвинену й розгалужену галузь, що динамічно розвивається. Коли Іммануїл Кант в передмові до другого видання «Критики чистого розуму» (1787 р.) стверджував, що логіка з часів Арістотеля «не змогла зробити жодного кроку вперед», він був недалекокий від істини, з огляду на стан логічного знання на той час. Суттєвим, проте, є те, що менше, ніж через сто років після цих слів, у логіці відбулася справжня революція, яка призвела до виникнення і розвитку сучасної символічної логіки, яка зробила і продовжує робити гідний внесок в новітній науковий поступ. У своєму розвитку за останні 150 років логіка пройшла доволі характерні етапи, які свідчать про все більше її наближення до розв'язання актуальних проблем не тільки філософії, але й загальнонаукового й повсякденного дискурсу. Якщо наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. логіка часто розглядалася як галузь математики (звідки одна з її тогочасних назв — «математична логіка»), то в середині ХХ ст. потужного імпульсу отримала «філософська логіка», яка виявилась ефективним засобом аналізу філософських проблем. Варто звернути увагу і на розвиток неформальної логіки, яка, починаючи з 70-х років ХХ сторіччя, постала як дуже продуктивна царина сучасних логічних досліджень. Саме з цією цариною пов'язують значний прогрес, який можна спостерігати в сучасній теорії аргументації та у дослідженнях на перетині буденних міркувань і сьогоденної комп'ютерної науки.

У цій статті ми маємо намір репрезентувати короткий огляд деяких перспективних напрямів та підходів сучасної формальної та неформальної логік і їхніх застосувань до досліджень філософських (зокрема, історико-філософських), загальнонаукових та інших аргументативних контекстів.

Методологія дослідження

У статті автори спиралися на численні статті, монографії, тези конференцій провідних науковців у царинах формальної та неформальної логік. Щодо формальної логіки, то базисом для дослідження означеної у вступі проблеми стали наукові результати сучасних логіків у межах класичної та некласичної логік. Для того щоб продемонструвати відмінності у теоретичних засадничих принципах та інструментарію, автори задіяли як праці класиків логічного знання: Г. Фреге, А. Вайтхеда, Б. Рассела, С. Кліні, Л.Е.Я. Брауера, Я. Лукасевича та інших, так і доробки сучасних логіків у багатозначній, темпоральній, інтуїціоністській, модальній та деонтичній логіках, які, як правило, у сучасній літературі відносять до так званої філософської логіки.

У розділах статті, присвячених неформальній логіці, її сутності та інструментарію, автори задіяли аналіз доробку фундаторів цього напрямку – канадійських дослідників Р. Джонсона і Е. Блера. Особлива увага також була приділена узагальнюючим статтям щодо сучасної теорії аргументації нідерландського науковця Ф. ван Емерена. Крім того, для означення сутності проблеми емпірикалізації значна увага була приділена доробку класиків теорії аргументації – С. Тулміна і Х. Перельмана. Щодо інструментарію неформальної логіки для дослідження історико-філософських текстів автори при написанні цієї статті задіяли ґрунтовний аналіз методології, запропонованої американським дослідником М. Фінок'яро.

Завдання формальної логіки та її значення для розвитку філософського знання

Фундатор логіки Арістотель визначив її як науку про доведення або як «науку, що доводить» (Aristotle. *Analytica Priora*, I, 24a10). Інакше кажучи, логіка досліджує форми і методи *правильних міркувань*, відокремлюючи тим самим правильні міркування від неправильних. *Міркування* (доведення) - це суто логічний спосіб обґрунтування істинності тверджень шляхом їхнього виведення з інших тверджень, істинність яких була встановлена заздалегідь. Таке виведення здійснюється без будь-якого звернення до емпіричної (позамовної) реальності, винятково в межах мови, що використовується. Структура будь-якого міркування передбачає наявність засновків (вихідних тверджень) і висновку (твердження, істинність якого обґрунтовується в процесі розмірковування). У правильному міркуванні висновок логічно випливає із засновків, інакше кажучи, таке міркування гарантує істинність висновку за умови істинності засновків. Таким чином, «логіка має важливу функцію — говорити, що з чого випливає» (Kleene, 2002, р. 3).

Ця функція визначає те місце, яке логіка обіймає серед філософських дисциплін і яке містко характеризується самою назвою корпусу логічних творів Арістотеля — «Органон», тобто «знаряддя». Показово, що в середньовічних університетах навчання студента розпочиналося саме з вивчення логіки (разом з граматикую і риторикою) в межах так званого тривіуму, що забезпечувало свого роду методологічне підґрунтя для подальшого освоєння інших наук. У сучасній філософії логіка по суті продовжує грати роль такого методологічного фундаменту, на який спираються всі філософські побудови. Знову ж таки, в силу повністю апріорного характеру цих побудов і відсутності в них будь-якої емпіричної складової, логічний інструментарій філософських теорій і концепцій є для них єдиною можливою методологічною основою.

В ідеалі, філософська теорія являє собою певний, сформульований в спеціальній філософській мові, набір постулатів, що є замкнутим за відношенням *логічного слідування*. Це означає, що така теорія включає в себе не тільки ті постулати, що експліцитно приймаються, але й всі логічні висновки з них. Звісно, такого роду ідеальна ситуація в філософії зустрічається зрідка, тому в більшості випадків доречніше вести мову про філософські «концепції», ніж про теорії в строгому смислі цього слова. Проте, загальна схема побудови філософського знання, в цілому, відповідає описаній вище ідеальній картині — воно є результатом виведення різноманітних висновків з прийнятих постулатів, яке здійснюється в процесі філософського

міркування. Логіка і є тією спеціальною дисципліною, яка встановлює критерії й умови правильності міркувань загалом і філософських міркувань зокрема.

Зasadничі принципи класичної логіки

Найбільш усталеною логічною теорією є так звана «класична логіка», яка була сформульована і кодифікована в засадничих працях Готлоба Фреге (Frege, 1879), а також Альфреда Вайтхеда і Бертрана Рассела (Whitehead, Russell, 1997). Слід зазначити, що *класична логіка* спирається на два принципи, які є базовими для неї і є підґрунтями будь-яких «класичних міркувань».

Принцип екстенсійності: значення будь-якого складного мовного виразу повністю визначається (детермінується) значеннями його складових частин. Цей принцип іноді формулюють як принцип взаємозамінюваності синонімічних виразів: якщо в складному виразі замінити більш простий вираз, що входить до нього, на вираз з тим самим значенням (тобто, синонімічний), то значення всього виразу в цілому не зміниться. Наприклад, якщо в істинному висловлюванні «Земля обертається навколо Сонця» замінити слово «Земля» на синонімічний до нього вираз «третя планета Сонячної системи», то висловлювання «Третя планета Сонячної системи обертається навколо Сонця», яке отримуємо в результаті такої заміни, також буде істинним. У логіці висловлювань (пропозиційній логіці) цей принцип зводиться до принципу істинності функціональності: істиннісне значення складного висловлювання повністю визначається (детермінується) істиннісними значеннями простих висловлювань, що входять до нього.

Принцип бівалентності (двозначності): будь-яке висловлювання обов'язково набуває одне з двох істиннісних значень — «істина» або «хиба». Загальний принцип бівалентності в такому сильному формулюванні можна розділити на три окремих підпринципи, кожен з яких окреслює певний його аспект: (1) існує тільки два істиннісних значення — «істина» і «хиба» (це твердження іноді називають слабким принципом бівалентності); (2) кожне висловлювання обов'язково набуває якесь із цих двох істиннісних значень (це твердження називають принципом визначеності); (3) не існує висловлювання, яке одночасно набуває як значення «істина», так і значення «хиба» (це твердження називають принципом функціональності).

Зазначені принципи є фундаментальними для класичної логіки, тому філософська теорія (концепція), яка будується на підставі класичної логіки, буде істотно обмежена цими принципами, як в плані доступних методів міркувань, так і з позиції своєї виразної сили. Принципи класичної логіки є досить сильними *ідеалізаціями*, що накладають серйозні обмеження на досліджувану предметну область і на виразні засоби, які використовуються для її можливої характеристизації. У багатьох випадках, ці обмеження є цілком припустимими і дозволяють максимально ефективно, відволікаючись від несуттєвих деталей, здійснювати коректні міркування в рамках широкого спектру філософських і загальнонаукових концепцій. Проте, для багатьох цілей філософського аналізу апарат класичної логіки виявляється недостатнім, або навіть неадекватним, приводячи до парадоксальних наслідків.

Так, принцип екстенсійності не дає можливості врахувати модальні і темпоральні характеристики досліджуваних об'єктів і явищ, а принцип бівалентності, в певних контекстах, призводить до жорсткої версії детермінізму, який отримав назву «логічного фаталізму». Таким чином, потреби розвитку філософського знання призводять до необхідності переходу до таких засобів логічного аналізу, які недоступні в класичній логіці. Такий перехід може бути здійснений або шляхом відмови від певних принципів класичної логіки (їхньої модифікації), або ж шляхом розширення (збагачення) виразних засобів логічної мови, яка застосовується. Результатом буде побудова некласичних логічних систем, які можуть належати до одного з двох видів: (1) *альтернативи* класичної логіки; (2) *розширення* класичної логіки.

Некласичні логіки та їх застосування в філософії

Найстаршою з некласичних логік є так звана *багатозначна логіка*, заснована видатним польським логіком і філософом, представником Львівсько-Варшавської школи, Яном Лукасевичем (Łukasiewicz, 1970). Ця логіка відкидає принцип бівалентності, в результаті чого відкривається можливість залучення інших істиннісних значень, окрім класичних «істини» і «хиби». Цікаво, що Лукасевич винайшов багатозначну логіку, намагаючись розв'язати проблему висловлювань про майбутні випадкові події, що розглядається Аристотелем в 9-й главі трактату «Про тлумачення», і уникнути логічного фаталізму.

Оскільки логіка має справу з *доведеннями*, то варто враховувати, що наукове (теоретичне) доведення є певною (мисленнєвою) конструкцією, яка має певну мовну структуру і яка будується з метою обґрунтування істинності положень певної теорії. Це відкриває можливість для особливої концепції істини, яку називають *конструктивною*. Відповідно до цієї концепції, істинність висловлювання ототожнюється з його доведенням, тобто, висловлювання вважається (конструктивно) істинним, тоді і тільки тоді, коли воно є доведеним. *Інтуїціоністська логіка* (van Dalen, 2001), основи якої були закладені на початку ХХ ст. видатним голландським математиком Л.Е.Я. Брауером, ґрунтується на такому конструктивному тлумаченні істинності висловлювань. Доведення вихідних (елементарних) висловлювань є базовими (мисленнєвими) конструкціями, які обґрунтовуються інтуїтивно. Конструктивна доведеність складних висловлювань встановлюється відповідно до таких умов: $A \& B$ є доведеним, тільки якщо A є доведеним і B є доведеним; $A \vee B$ є доведеним, тільки якщо A є доведеним або B є доведеним; $A \rightarrow B$ є доведеним, тільки якщо маємо загальний метод, який дозволяє отримати доведення B на основі доведення A ; $\sim A$ є доведеним, тільки якщо A є спростованим.

Мова класичної логіки формулюється з урахуванням істотних абстракцій і ідеалізацій, здійснюваних у процесі і для потреб наукового дослідження. Проте, ці абстракції та ідеалізації можуть виявитися занадто сильними, з позиції можливостей адекватної репрезентації певних важливих аспектів досліджуваних об'єктів. Зокрема, логічний аналіз, який здійснюється за допомогою класичної логіки, абстрагується від *модальних характеристик* досліджуваних явищ, таких як «необхідно», «можливо», «випадково» та інших подібних до них. Такі виразні засоби забезпечуються *модальною логікою* (Garson, 2006), що будується на базі певного розширення мови класичної логіки. А саме, мова модальної логіки включає, крім класичних логічних зв'язок, спеціальні оператори для вираження модальних характеристик. Зокрема, до мови класичної логіки додаються такі модальні оператори: \square - «необхідно ...»; \diamond - «можливо ...». Модальні поняття відіграють важливу роль в філософії і науці. Зокрема, необхідність та можливість є центральними категоріями онтології (вчення про буття). Закони природничих наук (фізики, хімії, біології) є необхідними узагальненнями і стверджують про необхідний зв'язок між явищами. Також в гуманітарних науках (наприклад, в історії) важливою є не просто констатація фактів, а відповідь на питання, була певна подія необхідною, або ж був можливий інший розвиток подій.

Класична логіка, при аналізі висловлювань, абстрагується не тільки від модальних, але й від *темпоральних характеристик* подій, про які йдеться в цих висловлюваннях. Такого роду ідеалізація може бути ефективною і корисною, якщо міркування здійснюється відносно певного фіксованого моменту, або про абстрактні об'єкти, позбавлені темпорального виміру (наприклад, про абстрактні математичні об'єкти або ідеалізовані вічні цінності). Проте, в міркуваннях що стосуються, наприклад, фізичних процесів, саме темпоральні характеристики можуть відігравати суттєву роль. Якщо ми хочемо описати ці часові характеристики засобами логіки, маємо відповідним чином розширити її виразні можливості. *Темпоральна логіка* (Venema, 2001) пропонує для цього особливі часові оператори, які додаються до мови класичної логіки і виражають різні часові категорії. До стандартних часових операторів відносять такі: G - «завжди буде так, що»; F - «одного разу буде так, що»; H - «завжди було так, що»; P - «колись було так, що».

Логіка забезпечує аналіз міркувань про події не тільки фізичного світу, але й може ефективно використовуватися для різного роду *нормативних контекстах*, коли йдеться про моральні або правові норми і можливості їхнього застосування для регулювання і оцінки людської діяльності. Задля цього розробляється спеціальний напрям сучасної некласичної логіки,

який називають логікою норм, або деонтичною логікою. *Деонтична логіка* (Gabbay et al., 2013) оперує нормативними поняттями «обов'язково», «дозволено», «заборонено», шляхом додавання до мови класичної логіки особливих логічних операторів, що репрезентують ці поняття: O — «дія є обов'язковою»; P — «дія є дозволеною»; F — «дія є забороненою».

Різноманіття логічних систем можна пояснити розмаїттям онтологічних і гносеологічних передумов, які приймаються в певній системі. Саме сукупність таких передумов і обумовлює специфічні властивості відповідних логічних теорій. Ситуація тут аналогічна тій, що має місце, наприклад, у геометрії. Кожній конкретній геометричній теорії відповідає певний «геометричний світ», а саме, геометричний простір зі своїм набором специфічних властивостей: Евклідовий простір, Рімановий простір, простір Лобачевського і т. ін. Аналогічно можемо вести мову про безліч «можливих логічних світів», які покладені у підґрунтя різних логічних систем.

Неформальної логіка та її потенціал для філософського знання

У попередніх розділах статті головна увага була приділена аналізу сучасної формальної логіки і тому, як її методи можна застосувати для дослідження філософської проблематики. Як було обґрунтовано, інструментарій таких логічних теорій науковці можуть використовувати для побудови формальної моделі певної проблеми. Головна мета – це уточнити ті взаємозв'язки, які можна вже прослідкувати у змістовній моделі, побудова якої є першим етапом такого філософського дослідження. Наприклад, саме так працював Лукасевич, який застосував інструментарій багатозначної логіки для розв'язання філософської проблеми логічного детермінізму, перші змістовні розмірковування з якої можна знайти ще в творах Арістотеля.

Проте, треба зазначити, що логічне знання у сучасному світі не зводиться тільки до формальних теорій. Починаючи з кінця 70-х років ХХ сторіччя активно проводяться дослідження, які отримали назву неформальних. Зокрема, у подальших розділах ми будемо говорити про неформальну логіку, яка є одним із головних напрямків таких досліджень. Наша мета полягає в тому, щоб показати, як інструментарій неформальної логіки може бути задіяний для аналізу філософської проблематики.

Що ж являє собою на сьогодні неформальна логіка, і чим вона відрізняється від формальної дедуктивної логіки? Більшість науковців у царині сучасної теорії аргументації визнають, що це наукова дисципліна зі своїм інструментарієм дослідження різноманітних аргументацій, з якими люди мають справу в комунікаціях. Її фундаторами вважають канадійських дослідників Р. Джонсона і Е. Блера (Johnson, Blair, 2000). На сьогодні існує ціла низка визначень неформальної логіки. Враховуючи цей факт, у ґрунтовному дослідженні, де підбито підсумки розвитку теорії аргументації з середини ХХ сторіччя і до нашого часу («Довідник з теорії аргументації»), було запропоновано таку сентенцію: «Термін неформальна логіка не можна віднести до жодного добре знаного підходу. Радше його можна схарактеризувати як сукупність спроб науковців розробити й теоретично обґрунтувати метод для аналізу та оцінювання міркувань (arguments), виражених за допомогою природної мови в різних контекстах їхнього використання. Такі дослідження загалом є альтернативою формальній логіці» (Eemeren, Garssen et al., 2015: p. 374).

У чому ж полягає ця альтернатива? Перш за все треба зазначити, що предметом дослідження неформальної логіки (так само, як і формальної) є міркування. На жаль, в українській мові існує один термін - «міркування». Англійською ми можемо навести два – «reasoning» та «argument». Формальні логіки переважно застосовують перший термін, неформальні – другий. При чому предметом дослідження цієї науки виступає не просто міркування, а міркування, які застосовуються у комунікаціях з метою переконання співрозмовника або аудиторії. Такі міркування англійською називаються «real argument». Саме їх і досліджують неформальні логіки¹.

Треба зазначити, що сучасну теорію аргументації, зокрема і неформальну логіку, довгий час репрезентували, як численні теоретичні моделі, які спираються на різні підстави, що розкривають такі поняття, як «раціональність» або «розумність». Проте, сьогодні більшість

¹ Детальніше про міркування, які вивчає неформальна логіка можна тут: (Хоменко, Шрамко, 2019), (Khomenko, 2018).

науковців у царині неформальних досліджень погоджуються з тим, що вивчення аргументації повинно мати як теоретичні, так і емпіричні виміри.

Один з перших, хто спробував застосувати до логіки термін «емпіричний» та роз'яснити його був американський філософ С. Тулмін, який у своїй епохальній книзі "Використання аргументу" репрезентував концепцію «працюючої логіки». Саме у цьому виданні він вперше виклав процедурну модель аргументації (Toulmin, 1958). Тулмін стверджував, що для тогочасної логічної теорії потрібна кардинальна реструктуризація, щоб відійти від чистого теоретизування і наблизити її до розгляду певних практичних проблем (Toulmin, 1958, р. 253; 2003, р. 234). Логічний інструментарій повинен застосовуватися не тільки для аналізу математичних міркувань, але й для дослідження в інших царинах, перш за все у гуманітарному знанні.

У зв'язку з цим Тулмін вперше, розглядаючи логіку, поряд з теоретичним, починає досліджувати її емпіричний вимір. Обґрунтовуючи свою позицію, він стверджував: «Логіка ... можливо, повинна стати менш апіорним предметом, ніж її розглядали ще нещодавно» (Toulmin, 1958, р. 257; 2003, р. 236-238). Приймаючи до уваги запит щодо необхідності розпочати вивчення практичних (реальних) форм міркувань, які працюють у будь-якій науковій царині, Тулмін наголошує, що вихідна ідея його позиції з цього питання є емпіричною.

Цікавим моментом було те, що говорячи про емпіричний вимір логіки, американський філософ вказує на його чіткий зв'язок з історичним контекстом. За Тулміном, логіка не тільки повинна стати більш емпіричною, вона неминуче буде прагнути стати більш історичною. Пояснимо, що він мав на думці. За його думкою, у різних царинах «такі люди, як Кеплер, Ньютон, Лавуаз'є, Дарвін, Евклід, Гаус і Фрейд, змінили не тільки наші переконання, але й наші способи проведення суперечок і наші стандарти релевантності, доказовості та переконливості наших міркувань...» (Toulmin, 1958, р. 257; 2003, р. 237). Дослідження їхніх текстів як взірців аргументативної творчості є нагальною задачею логіки. Інакше кажучи, для Тулміна емпіричною базою даних для науковців може стати саме історія думки загалом, і історія науки зокрема.

Ще один довід щодо емпіричного характеру логіки навели у середині ХХ сторіччя бельгійські дослідники Х. Перельман і Л. Ольбрехтс-Титека. Вони у той самий час, що й Тулмін, видали книгу під назвою «Нова риторика» (Perelman & Olbrechts Tyteca, 1958). Для них фундамент логічного знання – це не вчення про науковий силогізм Арістотеля, яке він виклав у «Першій Аналітиці» та «Другій Аналітиці». Перельман заново відкриває для себе іншу працю Стагірита, а саме «Топіку». А потім ідеї з неї використовує як фундамент концепції, яку він називає «новою риторикою». Автори цього підходу стверджували, що теоретичні поняття їхнього вчення повинні базуватися на емпіричному спостереженні.

Для розуміння перших кроків провідників емпірикалізації як певного тренду у переформатуванні логіки у середині ХХ сторіччя, на наш погляд, доречно навести цитату одного із впливовіших сучасних дослідників аргументації, нідерландського науковця Ф. ван Емерена: «Як і фрегівська теорія логіки, яка була заснована на дескриптивному аналізі математичного міркування, вони заснували свою теорію аргументації на дескриптивному аналізі міркувань про ціннісні твердження у царинах правознавства, історії, філософії та літератури» (Eemeren, 2015, р. 5-6).

Проте, у подальшому - наприкінці ХХ сторіччя і навіть у перше десятиріччя ХХІ сторіччя - дослідження аргументації були переважно спрямовані більш за все на теоретичні пропозиції щодо неї та їхнє філософське обґрунтування. Лише нещодавно емпірикалізація була заявлена як нагальний виклик для науковців. Так, Емерен декілька років тому означив, що емпірикалізація є однією з головних перспектив сучасних досліджень аргументації (Eemeren, 2015, 2017). На його думку, «три головні зрушення у вченні про аргументацію, які відкривають нові шляхи для досліджень, стали наявними. Хоча вони відрізняються за формою, їхній розвиток можна спостерігати в широкому спектрі теоретичних підходів. Ці три напрямки, які я маю на увазі, можна позначити як емпірикалізацію, контекстуалізацію та формалізацію вчення про аргументацію» (Eemeren, 2015, р.5).

Інструментарій неформальної логіки для аналізу історико-філософських текстів

Зважаючи на зростаючу важливість емпірикалізації досліджень аргументативної проблематики, сьогодні перед науковцями постає ціла низка запитань. Серед них, наприклад, такі. Що таке емпірикалізація? Чи взагалі можна говорити про емпіричну методологію у сучасних неформальних дослідженнях? Що означають такі поняття, як *емпіричний аналіз*, *емпіричне дослідження*, *емпіричний підхід*, *емпіричні докази* та *емпіричний метод*?

Справа в тому, що сама проблема емпірикалізації в сучасній теорії аргументації може бути розглянута з двох позицій. По-перше, вона може полягати у залученні до аналізу різноманітних міркувань-аргументацій, які переважно застосовуються у певних царинах: у правознавстві, медицині, політиці, літературі тощо. По-друге, під емпірикалізацією розуміють те, що базою даних для аналізу можуть виступати певні значущі тексти давнини. Серед таких текстів одне з першочергових місць займають видатні історико-філософські твори.

Таким чином, цікавим є можливість розглянути питання, яким чином інструментарій неформальної логіки можна застосувати для дослідження історико-філософської тематики. Для того щоб не бути безпідставними, звернемося до розгляду *історико-текстового підходу*, розробленого американським науковцем М. Фінок'яро. Він - один з сучасних дослідників, який у межах неформальної логіки детально розробив методологічний інструментарій для аналізу та оцінки наукових суперечок та аргументацій, зокрема історико-філософських.

Про свій перший проект він написав: «Я відстоював тип емпіричних підходів до вивчення міркування, який можна назвати історико-текстовим, або неформальним логічним підходом» (Finocchiaro, 1994, р.1). Його метою стало формулювання нормативних, оціночних і, крім того, описових, аналітичних та пояснювальних принципів» (Finocchiaro, 1994, р.1).

Другий свій проект Фінок'яро репрезентував так: «Я розробив підхід до теорії логіки та аргументації, де міркування досліджується таким чином, що цей підхід можна схарактеризувати, як прагматичний, порівняльний, емпіричний, історичний, натуралістичний, нормативний і описовий одночасно. Це відповідає ідеї Тулміна про прикладну логіку» (Finocchiaro, 2013, р. 178).

Щоб не заплутатися у множині різноманітних термінів, давайте з'ясуємо, що таке емпіричне дослідження міркувань-аргументацій у Фінок'яро. Почнемо зі спроби ідентифікувати базу даних, про яку говориться у межах його візії. Дослідник у своїх працях говорить про два типи бази даних. Перший передбачає відбір деяких важливих текстів минулого, що містять цікаві міркування-аргументації. Як приклади він наводить такі твори: «Республіка» Платона, «Сума теології» Томи Аквінського, «Походження видів» Чарльза Дарвіна. Крім того, що засобами такої логіки можна дослідити класичні праці минулого, ці ж інструменти могли стати у нагоді науковцям при аналізі певних збірників правових документів Верховного суду США або Міжнародного Суду ООН у Гаазі.

У другому випадку науковці, які працюють в царині теорії аргументації, повинні створити базу даних, що складається з вже реконструйованих міркувань з вибраних текстів. Тут можуть бути, як тексти, де певні пропоненти обґрунтовують свої думки, так і міркування, де їхні сучасники, послідовники, або опоненти критикують їхні позиції.

На підставі такого бачення дослідницької бази даних, сам Фінок'яро за понад три десятиріччя професійної роботи спробував застосувати розроблений ним методологічний інструментарій для аналізу класичних історико-філософських праць. Серед них праці Джона Стюарта Мілля, Дейвіда Г'юма, Галілео Галілея та інших (Finocchiaro, 2010; 2013: 179-241).

Методологія означеного вище підходу до аналізу переважно історико-філософських текстів за допомогою інструментів сучасної неформальної логіки базується на чотирьох принципах: (1) історико-текстовому, (2) діалектичному, (3) інтерпретаційному та (4) самореференційному (Eemeren et al., 2014, р. 389).

Історико-текстовий принцип. Дослідник звертає увагу на точну реконструкцію міркувань, задіяних в обраному тексті, спираючись на історичний контекст, коли ці тексти писалися. *Діалектичний принцип* стосується аргументативного боку суперечок, які наявні у досліджуваних текстах. Наприклад, реконструюючи міркування якогось відомого автора, Фінок'яро намагався

"підкреслити контраргументи, заперечення, критику, оцінку, потенційний (і не обов'язково фактичний) діалог та уточнення (а не розв'язання) розбіжностей у думках» (Finocchiaro, 2005: 14). На наш погляд, це надзвичайно важливо для того, щоб прояснити усе те, що чітко не прописане у тексті. *Інтерпретаційний принцип* пов'язаний з теоретичними поглядами неформальних логіків на міркування-аргументації у наукові суперечках. Так, наприклад, підхід Фінок'яро можна охарактеризувати як інтерпретаційний, оскільки він звертає увагу перш за все на розуміння, уточнення та реконструкцію міркувань, які містяться у досліджуваних текстах (на відміну від їхньої оцінки та критики) у значно більшій мірі, ніж це зазвичай відбувається при дослідженні історико-філософських текстів (див. Finocchiaro, 2005: 14). Останнім методологічним принципом є *принцип самореферентності (self-referentiality)*, який вказує на намір дослідника застосовувати вищезазначені методологічні принципи не лише до аналізу наукової суперечки, або наукового протистояння, якщо воно має місце в історико-філософському творі, але також коли йдеться про внески науковців колег з царини неформальній логіки та теорія аргументації щодо удосконалення такого мета-аналізу цікавих текстів (див. Eemeren et al., 2014: 389).

Розглянемо тепер алгоритм аналізу тексту. Відповідно до *історико-текстового підходу*, першим кроком такого дослідження є *реконструкція* суперечки з обраних текстів, зокрема історико-філософських. Мається на увазі відповідна інформація про аргументаторів, залучених до суперечки, історичний контекст, у якому вона відбувалася, та різноманітні деталі її проведення. У результаті такої інтерпретації обраного тексту дослідники можуть отримати певну базу даних відновлених міркувань-аргументацій.

Другим кроком є *оцінка* відновлених міркувань та аргументативних аспектів суперечки загалом. Які засоби для оцінки тут можна запропонувати? Як можна визначити, що реконструйований фрагмент тексту, який являє собою міркування автора, є добрим (good) або поганим (bad)?

Розрізняють шість таких інструментів: (1) метод альтернативного висновку (method of alternative conclusion), (2) метод активного оцінювання (active evaluation), (3) аргумент ad hominem (ad hominem argument), (4) метод контрприкладу (method of counterexample), (5) принцип благодійності (principle of charity) та (6) пояснення помилок у міркуваннях (explanation of error in reasoning). Як зазначає Фінок'яро, серед найчастіше вживаних є перші три методи (Finocchiaro, 1994: 11).

Метод альтернативного висновку може бути використаний, щоб показати, що висновок, який обґрунтовується у міркуванні не впливає із запропонованих засновків, оскільки насправді з них можна вивести зовсім інше твердження.

Термін «альтернативний висновок» означає, що цей висновок і оригінальний його варіант конфліктують.

Метод активного оцінювання репрезентує процедуру перевірки логічних зв'язків між пропозиціями в складі реконструйованого міркування.

Аргумент ad hominem тут не означає сучасну неформальну помилку. Він витлумачується у контексті 17 сторіччя, «а саме як міркування, де той, хто аргументує, робить висновок, неприйнятний з огляду засновків, прийнятих опонентом, які не обов'язково можуть бути загальноприйнятими" (Finocchiaro, 1994: 11).

Звичайно ця методологія не є незмінною і абсолютною. Так, у 2013 році вийшла друком нова книга Фінок'яро, де він удосконалює свій підхід, і процес дослідження текстів, зокрема історико-філософських, тут він вже називає мета-аргументацією. Крім того, у цій книзі він пропонує розширений інструментарій неформальної логіки щодо означеної мети і наводить приклади його застосування до певних історико-філософських праць.

Висновки

Наша стаття була присвячена розгляду проблеми, як інструментарій (методи та засоби) сучасного логічного знання можуть бути застосовані для розгляду філософської проблематики. На жаль, іноді серед філософів існує думка, що сучасна логіка – це напрочуд технічна галузь знання, яка ще у ХХ сторіччі відійшла від філософії, і її інструментарій може бути застосований

тільки для математики, фізики, комп'ютерних наук. У статті, спираючись на новітні досягнення у сучасному логічному знанні, ми спробували спростувати цю позицію і показати можливості взаємодії сучасної формальної та неформальної логік з філософським знанням (Finocchiaro, 2013).

References

- Aristotle. *Analytica Priora*.
- Dalen D. van. (2001). *Intuitionistic Logic*, in Goble, Lou, ed., *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*. Blackwell.
- Eemeren, F. H. van. (2017). *Argumentation theory and argumentative practices: A Vital but Complex Relationship*. *Informal Logic*, 37 (4), p. 322-350.
- Eemeren, F. H. (2015). *van. Bingo! Promising developments in argumentation theory*. In *Reflections on theoretical issues in argumentation theory*. Heidelberg etc.: Springer, p. 3-25.
- Eemeren, F. H. van, Garssen, B., Krabbe, E. C. W., Snoeck Henkemans, F. A., Verheij, B., Wagemans, J. H. M. eds. (2014). In *Handbook of argumentation theory*. Dordrecht etc: Springer Reference.
- Finocchiaro, M. A. (2005). *Arguments about arguments*. In *Systematic, critical and historical essays in logical theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finocchiaro, M. A. (1994). *Two empirical approaches to the study of reasoning*. *Informal Logic*, 16, p. 1-21.
- Finocchiaro, M. A. (2010). *Defending Copernicus and Galileo. Critical reasoning in the two affairs*. Dordrecht: Springer.
- Finocchiaro, M. A. (1980). *Galileo and the art of reasoning: rhetorical foundations of logic and scientific method*. Boston, MA: Reidel.
- Finocchiaro, M. A. (2013). *Meta-argumentation. An approach to logic an argumentation theory*. London: Colledge Publications.
- Frege, G. (1879). *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*. Louis Nebert, Halle a. S.
- Gabbay, D., Horty J., Parent, X. et al. (eds.) (2013). *Handbook of Deontic Logic and Normative Systems*, London: College Publications.
- Garson, J. (2006). *Modal Logic for Philosophers*. Cambridge University Press.
- Johnson, R.H., Blair, J.A. (2000). *Informal logic. An Overview*. *Informal Logic*, 20(2), 93-107.
- Khomenko, I. (2018). *Empiricalization as a Trend in Argumentation Study*. *Future Human Image*. 10, p. 20-28.
- Khomenko, I. (2018). *Look at informal logic*. *Future Human Image*. 9, p. 52-62.
- Khomenko, I., Shramko, Ya. (2019) *Chy ye normatyvnoyu nauka logika s yak vona mozhe neyu buty*. *Philosophical Thought*, 5, p. 52-61.
- Kleene S.C. (2002). *Mathematical Logic*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Łukasiewicz J. (1970). *Farewell lecture by professor Jan Łukasiewicz, delivered in the Warsaw University Lecture Hall on March 7, 1918*. In Łukasiewicz J. *Selected Works*, L. Borkowski (ed.), Amsterdam: North-Holland and Warsaw: PWN, p. 84-86.
- Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca.L. (1958) *Traité de l'argumentation: la nouvelle rhétorique*. Paris: Presses Universitaires de France La Nouvelle Rhétorique.
- Toulmin, St. E. (1958). *The uses of argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toulmin, St. E. (2003). *The uses of argument. Updated edn*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Venema Y. (2001). *Temporal Logic*, in Goble, Lou, ed., *The Blackwell Guide to Philosophical Logic*. Blackwell.
- Whitehead A., Russell B. (1997). *Principia Mathematica*, Cambridge Mathematical Library, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

LOGIC AND PHILOSOPHY: LINES OF INTERACTION

Iryna Khomenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Logic Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-3522-2271>

e-mail: khomenkoi.ukr1@gmail.com

Yaroslav Shramko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, rector, Kryvyi Rih State Pedagogical University (Kryvyi Rih, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-4843-0328>

e-mail: shramko@rocketmail.com

Abstract

In this paper, we argue in favour of the applicability of logical tools for the analysis of various philosophical issues. Different systems of the modern non-classical (philosophical) logic are considered, and a promising approach of research represented by informal logic. We conclude with some remarks about the prospects for a fruitful interaction of modern formal and informal logic with philosophical knowledge.

Keywords: *formal logic, informal logic, philosophical logic, non-classical logic, theory of argumentation, empiricalization.*

Received: December 14, 2020

Approved for printing: February 22, 2021

Published: February 26, 2021

Khomenko I., Shramko (2021). Logic and Philosophy: lines of interaction. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, 1(4), 14-23. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/4-2/12>